

УДК 321:316.483

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v042.2023.29>

А. Д. Штельмашенко

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7998-3729>кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВ'ЯЗАННЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

Постановка проблеми. Коли Радянський Союз перестав існувати, багато спостерігачів висловлювали подив щодо відносно мирного характеру розпаду величезної держави. Однак, штиль був недовгим. На початку 1990-х років пострадянський простір став ареною розгортання етнонаціональних конфліктів, що супроводжувалися військовим насильством та збройними сутичками (Таджикистан, Нагірний Карабах, Абхазія, Південна Осетія, Придністров'я, Чечня тощо). Безперечно, регіональні конфлікти мали своє підґрунтя: вплив географічної специфіки євразійського простору та його багатоетнічної реальності на зовнішню політику та саму ідентичність Російської імперії, радянського режиму і сьогодні російської федерації; спадок сталінського федеративного ладу на кордонах держав, що народилися після розпаду СРСР; відчуття умовності, плинності, неповної легітимності, з якими деякі народи незалежних республік і, насамперед, російська політична еліта сприймали і досі сприймають пострадянські кордони. Розпад СРСР знаменував закінчення «холодної війни», натомість були розв'язні десятки регіональних конфліктів. По суті, кожен із них відбувався за участі Росії, істинні інтереси якої традиційно увалювалися під благородні мотиви владнати кризу (придушити зіткнення між етнічними групами, захистити російські меншини, встановити дружні уряди).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Широке коло українських дослідників вивчає різні аспекти регіональних конфліктів на пострадянському просторі (від чинників та передумов їх появи до характеру та особливостей перебігу), що можна пояснити виразною прикладною значущістю цієї проблематики для нашої країни. Серед авторів ґрунтовних досліджень з тематики – Р. Додонов [1], І. Зельманович [3], Г. Перепелиця [5], К. Поліщук [6], К. Семчинський [7] тощо. Однак, сьогодні бракує наукових розвідок, які б аналізували сучасний стан цих регіональних протистоянь та динаміку їхнього перебігу у контексті російсько-української війни. Крім цього, у науково-дослідній площині не вистачає теоретичних опрацювань аспекту вирішення заморожених конфліктів на території колишніх радянських республік.

Мета статті полягає у з'ясуванні актуального стану ключових регіональних конфліктів на пострадянському просторі та можливостей їхнього розв'язання, а також – інтересів та ролі Росії у відповідних дестабілізаційних процесах.

Виклад основного матеріалу. Невирішені регіональні конфлікти на пострадянському просторі (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах тощо) продовжують тліти. Кожен із них мав глибокі політичні, соціальні, етнічні та економічні наслідки. І сьогодні повернення до доконфліктної ситуації дуже складно уявити. Поки що спроби вирішити більшість з цих конфліктів не принесли суттєвих результатів, крім припинення вогню. Остаточного врегулювання не вдалося досягти ні шляхом застосування сили, ні шляхом переговорів.

І зараз цілком очевидно, що таке затягування регіональних криз через їхнє «заморожування» є вигідним для однієї «величної» у власних очах держави – Росії. Тільки тепер після розв'язання нею повномасштабної війни проти України ніхто вже не вірить у її «чисті» наміри в ролі третейського судді допомогти владнати регіональні протистояння. Імперські амбіції мотивують російську владну верхівку до агресивних дій у зовнішній політиці. Жага збереження статусу «наддержави» змушує застосовувати силу і попри санкції цивілізованого світу, економічну стагнацію та інші внутрішньополітичні проблеми намагатися будь-якою ціною зберегти пострадянський простір в зоні власного геополітичного впливу. Фактично, незважаючи на розпад СРСР і кінець біполярного світу, Росія ніколи не переставала розглядати пострадянські країни (включно з Україною) як сферу своїх інтересів. Водночас Росія роками розглядала ці конфлікти чи, ширше, дестабілізацію, як зручний інструмент політичного тиску на надто незалежні республіки та ефективний спосіб вирішення внутрішніх проблем (від змагання владних структур до виборів Путіна).

Отже, крізь коротку ретроспекцію окремих регіональних конфліктів перейдемо до аналізу їхнього актуального стану і пошуку шляхів їхнього вирішення.

З кінця XIX століття Кавказ перебував під владою Росії, спочатку як царської імперії, а потім

як Радянського Союзу. Після розпаду СРСР Кавказ був розділений на північну частину, яка все ще є частиною російської федерації, і південну частину, в якій у 1991 році утворилися три незалежні республіки – Вірменія, Грузія та Азербайджан. Незважаючи на розмежування, окреслене новими кордонами, Росія продовжила сприймати кавказьку територію як єдину економічну та безпекову систему, контроль над якою розглядався фундаментальним та необхідним для гарантування збереження як російської національної територіальної цілісності, так і статусу міжнародної великої сили.

Розпалений насильством, етнічними чварами та сепаратистськими рухами, регіон завжди покладался на Росію як на гаранта безпеки та вирішувача суперечок, починаючи з припинення вогню, яке призупинило конфлікт між Вірменією та Азербайджаном у 1994 році завдяки участі Москви. Проте, агресивна зовнішня політика Росії за останні 15 років – від конфлікту з Грузією в 2008 році до анексії Криму в 2014 році і нинішньої війни з Україною – призвела до нової напруги, яка спричинила зміну геополітичних домовленостей у регіоні. Таким чином, роль Росії як миротворчої сили поступово зменшується, сприяючи проникненню нових важливих гравців, таких як Європейський Союз, США, Туреччина та Китай.

Зокрема, Грузія є країною в кавказькому регіоні, яка зайняла найжорсткішу позицію щодо Росії, головним чином через п'ятиденну війну 2008 року, коли російські збройні сили вторглися в невелику кавказьку республіку на підтримку двох сепаратистських територій Південної Осетії та Абхазії, згодом офіційно визнаних Кремлем. Той факт, що Москва не довго чекала, перш ніж визнати ці два сепаратистські регіони, підкреслює рішучість Росії реалізувати свої стратегічні наміри.

Відтоді Грузія значно наблизилася до Заходу, ставши найважливішим політичним партнером ЄС у регіоні. Війна в Україні ще більше посилила антиросійські настрої в країні: згідно з опитуванням Міжнародного республіканського інституту, у березні 2022 року 74% респондентів повністю підтримували вступ Грузії до ЄС, що є найвищим відсотком за останні 9 років. Більше того, 90% респондентів вважають Росію найбільшою політичною загрозою для країни [9]. Загалом нинішня геополітична ситуація, здається, сприяє проєвропейським прагненням грузинів, які, незважаючи на рішення Європейської Ради не надавати Грузії статусу країни-кандидата, можуть отримати європейську перспективу.

З іншого боку, ситуація у Вірменії складніша. Країна сильно залежить від Росії в постачанні енергоресурсів і торгівлі, але, перш за все, у своїй

безпеці. Дійсно, Вірменія бере участь у майже тридцятирічній суперечці з Азербайджаном щодо контролю над Нагірним Карабахом, і Росія відіграла ключову роль у переговорах щодо припинення вогню між двома країнами. Вірменія, якій також загрожує турецька ворожнеча, намагалася з часу своєї незалежності зберегти стратегічну позицію, щоб забезпечити підтримку Росії, але водночас unikнути ізоляції від Заходу. Небезпека ізоляції та увага Кремля до України можуть вплинути на зовнішньополітичний вибір Єревана, який уже продемонстрував певні ознаки відкритості Заходу, як-от візит колишнього спікера Палати представників США Ненсі Пелосі у вересні 2022 року та протести після приїзду Володимира Путіна до столиці Вірменії в листопаді 2022 року.

На протилежному боці шахівниці Азербайджан підтримує тісні торгові зв'язки з Європейським Союзом і Туреччиною. Його запаси нафти та газу привернули увагу європейських країн, які прагнуть диверсифікувати своїх постачальників енергії, і тому запропонували стратегічну альтернативу російським поставкам. Хоча Баку також пов'язаний з Москвою і дотримується лінії нейтралітету, невдоволення Азербайджану Росією в територіальній суперечці з вірменськими сусідами зростає. У цій ситуації може виявитися вирішальною роль ЄС, який вже оголосив про початок цивільної місії у Вірменії для підтвердження своєї присутності в регіоні та сприяння вирішенню тривалої суперечки між Єреваном і Баку. При цьому європейські країни прагнуть виглядати надійними партнерами для Кавказу, щоб обмежити російський вплив і зробити доступ до енергетичних запасів Каспійського моря ефективнішим.

Придністров'я – невелика смуга землі вздовж кордону між Молдовою та Україною, розташована на східному березі річки Дністер – стало відомим в 1992 році під час нетривалого збройного конфлікту між молдовською владою та місцевими сепаратистами, підтримуваними Москвою. З того часу ця псевдореспубліка є одним із важелів дестабілізації території, наближеної до кордонів Європейського Союзу. Як і під час конфлікту три десятиліття тому, сьогодні Росія є головним політичним та економічним гарантом Придністров'я. Близько 1500 російських «миротворців» (хоча, за деякими оцінками, частина цього контингенту зараз складається з місцевих військ, а не російських військових) залишаються присутніми в регіоні. Москва, однак, досі офіційно не визнає незалежність Придністров'я і протягом багатьох років відіграє досить неоднозначну роль, наполягаючи на врегулюванні конфлікту, який, насправді, її влаштує. Плани Кремля, близькі до реалізації в 2003 році, включали реінтеграцію регіону до складу Молдови, особливий статус для Придністров'я та збереження російської військово-

вої присутності (схожі сценарії передбачалися і для ДНР та ЛНР). Таке рішення, дозволило б Москві зберегти прямий вплив на майбутній вибір зовнішньої політики країни, запобігаючи її зближенню зі структурами НАТО. Однак, воно було повністю відхилене Кишиневом.

Нещодавнє рішення Парламентської асамблеї Ради Європи офіційно визначити Придністров'я як «окуповану територію» Росією було різко розкритиковане владою в Тирасполі, стурбованою тим, що Молдова тепер може використати ситуацію для посилення свого політичного та економічного тиску на псевдореспубліку.

У контексті і придністровської, і грузинської криз Росія виступала співавтором цих конфліктів, спонсорувала їх і підтримувала їх життєздатність. Без Росії вони б не досягли нинішнього стану розвитку. Стратегія Росії передбачала як отримання повного контролю над сепаратистською територією, так і над державою, до якої вона офіційно належить. Завдяки збереженню контролю над «квазідержавами» кремль відштовхує перспективи Молдови та Грузії інтегруватися до Європейського Союзу та НАТО. Адже для росії подібна інтеграція дорівнює загрозі власній безпеці. Вступ країн регіону до Європейського Союзу та НАТО виштовхне геополітичний вплив Росії з цієї частини Європи. Дещо інакше, справді, виглядає роль РФ у нагірно-карабаському конфлікті. Тут участь Москви є опосередкованою. Кремль надає військову підтримку Вірменії, про що свідчать російські військові об'єкти, розташовані в цій країні. Загалом, боротьба за Нагірний Карабах має головним чином геополітичне значення: з одного боку, вона виникає як локальний етнічний конфлікт, а з іншого – його остаточне врегулювання виявляється сприятливим для сусідніх держав (не лише для росії, а також Туреччини та Ірану). Однак, у всіх цих кризових явищах «наддержава» має свій політичний та геополітичний зиск.

Тож, чи можливе вирішення аналізованих нами регіональних конфліктів на пострадянському просторі, і якщо так, то в якій часовій перспективі? Розглянемо позиції провідних експертів щодо цих питань і розкриємо власне бачення цього аспекту.

«На розгортання конфлікту і його врегулювання впливає, на наш погляд, наявність певного контексту конфронтаційних відносин між державами, тобто, чи зачіпає він геополітичні позиції держав і чи існує пряма зацікавленість у його вирішенні. Це демонструє підхід Росії до абхазького і південноосетинського конфлікту, який визначався контекстом конфронтаційних російсько-грузинських відносин і наміром Тбілісі вступити в НАТО» [4, с. 275], – стверджує М. Нагорняк.

На думку М. Капітоненка, управління і тим більше вирішення «заморожених конфліктів»

є досить проблематичним. Це пояснюється сильними структурними чинниками, складними етнічними поділами та низькою економічною взаємозалежністю. А якщо взяти до уваги низку російських інтересів у регіоні, ці конфлікти і надалі становитимуть серйозний виклик для регіональної безпеки.

«Інтеграційні процеси, ефективні для управління конфліктами, повинні мати економічну основу та слідувати логіці поступового зростання взаємозалежності. У цьому плані важливу роль міг би зіграти приклад Європейського Союзу. Інтеграція буде успішною, якщо вона створить переваги для етнічних меншин і зменшить дилему етнічної безпеки. Але вона стане провалом, якщо підмінить взаємозалежність і практичну співпрацю гаслами та політичною риторикою» [8, с. 44], – зазначає дослідник.

Ю. Завгородня з колегами вважає, що повне розв'язання військового конфлікту в Молдові та Грузії можливе лише за повної зміни правлячої еліти в росії. «За таких обставин влада в країні і регіональна еліта на конфліктній території зможуть самостійно здійснювати переговорний процес і вирішувати статусні особливості територій, їх виокремлення чи об'єднання, але в межах правового поля країни, до якої відносяться дані території в рамках міжнародного права. А правляча еліта Російської Федерації не буде здійснювати вплив на фактичні сторони, не буде надавати військову підтримку та матеріальну допомогу» [2, с. 112].

Як бачимо, дослідники переважно висловлюють сумніви щодо вирішення цих конфліктів. На нашу думку, проблема полягає у пошуку «швидких рішень», натомість варто сконцентруватися на довгостроковому підході і усвідомити, що вмело розроблені мирні плани зі швидкими графіками не принесуть результатів. Необхідні стратегічне терпіння та робота всередині суспільств, які постраждали від конфлікту.

Сторонам конфлікту можна порадишити переглянути свої пріоритети, припинити інструменталізацію конфліктів у внутрішній політиці та сміливіше вдаватися до контактів одна з одною. Однак, безперечно, така рекомендація може бути несприйнята цими суспільствами та їхнім керівництвом, адже їхня ідентичність глибоко переплетена з конфліктами, а рекомендовані кроки вимагають переосмислення цілей своїх національних проєктів.

Чи може Європейський Союз зробити більше для вирішення цих регіональних чвар? Безумовно, може, але справа не в тому, щоб безпосередньо активніше залучатися до переговорних форматів чи вигадувати нові формули вирішення конфлікту. Очевидно, що політики повинні чітко усвідомлювати роль Росії у всіх цих конфліктних

процесах. Це непросте завдання, враховуючи звичку кремля приймати непрозорі та нераціональні рішення. І для того, щоб бути ефективною, Об'єднана Європа має зберегти єдину позицію проти Москви.

На нашу думку, початок мирного процесу, не тільки в межах фактичного конфлікту, але і в культурному протистоянні між баченнями азербайджанського і вірменського народів, міг би початися зі зміни ментальності. Саме з пошуку діалогу, як політичного, так і культурного, міг би початися гіпотетичний мир, яку б форму він не прийняв, чи то у вигляді визнання незалежності Нагірного Карабаху, чи в наданні автономного статусу в складі Азербайджанської Республіки. Але зміна мислення – це процес тривалий, який повинен починатися з ініціатив державних інституцій. Однак, ця гіпотеза наразі виглядає дуже віддаленою для двох народів, чия ідентичність була сконструйована протилежно одна одній і для яких питання Нагірного Карабаху набуло життєво важливого значення.

Висновки. Враховуючи те, що аналізовані нами регіональні конфлікти тривають не одне десятиліття, сподіватися на їх вирішення у короткостроковій чи навіть середньостроковій перспективі не доводиться. Це «гра у довгу», яка повинна мати логічну стратегію. Як уже зазначалося вище, робота має вестися з ментальністю суспільств, втягнутих у протиріччя, а представники влади повинні працювати над переосмисленням національних пріоритетів. Очевидно, що ситуація отримує шанс на зміну градусу напруги, коли росія втратить контроль над цими конфліктами, а це можливо в результаті її економічного виснаження. Військово-промисловий комплекс РФ поглинає значну частку бюджетних коштів задля продовження війни з Україною. А історія СРСР добре демонструє, куди доводить країну гонитва за озброєнням. Крім того, відсутність якихось доведених успіхів на фронті для Росії, зниження рівня життя пересічних громадян попри активну роботу пропагандистської машини також впливатимуть на внутрішньополітичну ситуацію. І хоча ми знаємо про роль особистості в історії, ще жодна не жила вічно. А як, знову ж таки, свідчить історія, за лідером-диктатором слідує більш ліберальний наступник.

Література

1. Додонов Р. Закономірності розгортання збройних конфліктів у ХХІ столітті. Вісник Донецького національного університету. Серія: філософські науки. 2017. Травень. С. 85-94.
2. Завгородня Ю., Кройтор А., Пехник А. Особливості розв'язання конфліктів та управління конфліктами у пострадянських країнах (на прикладі Молдови,

Грузії, України). Актуальні проблеми політики. 2019. Вип. 64. С. 93-117.

3. Зельманович І. «Заморожені» конфлікти на пост-радянському просторі як вияв інституційної кризи політики ЄС. Прикарпатський вісник НТШ. Думка. 2016. № 3. С. 127-135.

4. Нагорняк М. Пошуки моделі вирішення етно-територіальних конфліктів на пострадянському просторі. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/nagorniak_posuku.pdf.

5. Перепелиця Г. Генезис конфліктів на посткомуністичному просторі Європи. К., 2003. 254 с.

6. Поліщук К. Чинники конфліктогенності та передумови виникнення і ескалації конфліктів на пострадянському просторі у 90-х роках ХХ століття. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». 2015. № 37. Ч. 3.

7. Семчинський К. Особливості примирення і миробудівництва в умовах заморожених конфліктів на пострадянському просторі. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2018. Вип. 1. С. 74-85.

8. Kapitonenko M. Resolving Post-Soviet "Frozen Conflicts": Is Regional Integration Helpful? URL: https://www.researchgate.net/publication/26586969_Resolving_Post-Soviet_Frozen_Conflicts_Is_Regional_Integration_Helpful.

9. Public Opinion Survey Residents of Georgia. March 2022. URL: <https://www.iri.org/resources/public-opinion-survey-residents-of-georgia/>.

Анотація

Штельмашенко А. Д. Актуальні питання розв'язання регіональних конфліктів на пострадянському просторі. – Стаття.

У статті реалізоване завдання системного аналізу сучасного стану регіональних конфліктів (Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія, Нагірний Карабах тощо) на теренах колишнього СРСР, а також перспектив їхнього вирішення. Стверджується, що усі ці заморожені конфлікти мали соціоісторичні передумови і використовуються Росією задля утримання нею статусу потужного геополітичного актора. На основі фактичного матеріалу доводиться, що відбувається поступова зміна впливових сил на ці регіональні протистояння, з послабленням позиції Росії через її повномасштабне вторгнення на територію України, і зміцненням ролі Європейського Союзу, США, Туреччини та Китаю. Обстоюється думка, що у кавказькому регіоні Грузія зайняла найбільш антиросійську позицію, але і Вірменія, і Азербайджан сьогодні знаходяться у процесі перегляду власних зовнішньополітичних пріоритетів.

Дослідження придністровської та грузинської криз підтверджує активну участь Росії у їх розпалюванні, при цьому стратегія останньої передбачає повний контроль як над квазідержавними утвореннями, так і над державами до яких офіційно належать сепаратистські території. Завдяки цим регіональним конфліктам кремль відштовхує перспективи Молдови та Грузії інтегруватися до Європейського Союзу та НАТО, чим гарантує власну безпеку. Участь РФ у стримуванні нагірно-карабаського конфлікту пояснюється метою збереження контролю над пострадянським простором.

Систематизація науково-дослідної літератури, присвяченої проблемі вирішення відповідних регіональних конфліктів, демонструє відсутність чітких рекомендацій і сумніви учених щодо перспектив розв'язання цих заморожених конфліктів. Авторська позиція щодо цього питання полягає в усвідомленні довготривалості процесів вирішення регіональних протистоянь, вірогідність чого значно зростає з втратою Росією ролі провідного «миротворця».

Ключові слова: регіональний конфлікт, етнонаціональний конфлікт, геополітика, війна, пострадянський простір, дестабілізація.

Summary

Shtelmashenko A. D. Current issues of regional conflicts resolution in the post-Soviet area. – Article.

The article implements the task of systematic analysis of the current state of regional conflicts (Transnistria, Abkhazia, South Ossetia, Nagorno-Karabakh, etc.) on the territory of the former USSR, as well as the prospects for their resolution. It is claimed that all these frozen conflicts had socio-historical preconditions and are used by russia to maintain its status as a powerful geopolitical actor. On the basis of factual material, it is proved that there is a gradual change of influential forces in these regional confrontations, with the weakening of the position of russia due to its full-scale invasion of the

territory of Ukraine, and the strengthening of the role of the European Union, the United States, Turkey and China. It is argued that in the Caucasus region, Georgia has taken the most anti-russian position, but both Armenia and Azerbaijan are currently in the process of revising their own foreign policy priorities.

The study of the Transnistrian and Georgian crises confirms russia's active participation in their instigation, while the latter's strategy involves full control over both quasi-state entities and the states to which the separatist territories officially belong. Thanks to these regional conflicts, the kremlin pushes away the prospects of Moldova and Georgia to integrate into the European Union and NATO, thereby guaranteeing its own security. The participation of the russian federation in containing the Nagorno-Karabakh conflict is explained by the goal of maintaining control over the post-Soviet space.

The systematization of research literature devoted to the problem of solving relevant regional conflicts demonstrates the lack of clear recommendations and the doubts of scientists regarding the prospects for solving these frozen conflicts. The author's position on this issue consists in the awareness of the long-term processes of resolving regional conflicts, the probability of which will increase significantly with the loss of russia's role as a leading "peacemaker".

Key words: regional conflict, ethno-national conflict, geopolitics, war, post-Soviet space, destabilization.